

Ибраимова Г.З., Истамкулов Ж.

ЭЛ АРАЛЫК ГУМАНИТАРДЫК УКУКТУН УЧУРДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Ибраимова Г.З., Истамкулов Ж.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА

G. Ibraimova, J. Istamkulov

MODERN PROBLEMS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

УДК: 34.341

Акыркы жылдары куралдуу чыр-чатактардын катышуучулары куралдуу күчтөр тарабынан салттуу түрдө аткарылган иштерге аскердик жана коопсуздук компанияларын көбүрөөк тартууда. Бул компаниялардын аскердик жана уюуга окшогон операцияларга катышуусу эл аралык гуманитардык укуктун колдонулушу туурасында суроо жаратты. Жеке аскердик жана коопсуздук компанияларынын согуштук аракеттерге катышуу практикасы жаңы эмес. Бирок акыркы куралдуу чыр-чатактарда мындай прецеденттердин саны кыйла өстү. Муну менен бирге аскердик жана коопсуздук компанияларынын ишинин мүнөзү өзгөрдү. Бул кээ бир эксперттердин согушту күчөтүп жаткан «менчиктештирүү» маселесин көтөрүүгө түрткү берди.

Негизги сөздөр: аскердик, коопсуздук, куралдуу күчтөр, куралдуу чыр-чатактар, согуш, эл аралык укук, гуманитардык укук, терроризм, террористтик идеология.

В последние годы участники вооруженных конфликтов все больше вовлекают военные и охранные компании в работу, традиционно выполняемую вооруженными силами. Участие этих компаний в военных и аналогичных операциях поставило под вопрос применение международного гуманитарного права. Практика участия частных военных и охранных компаний в боевых действиях не нова. Однако в последние вооруженные конфликты число таких прецедентов значительно возросло. Вместе с этим изменился характер работы военных и охранных компаний. Это побудило некоторых экспертов поднять вопрос о «приватизации», которая усугубила войну.

Ключевые слова: военный, безопасность, вооруженные силы, вооруженные конфликты, война, международное право, гуманитарное право, терроризм, террористическая идеология

In recent years, participants in armed conflicts have increasingly involved military and security companies in the work traditionally performed by the armed forces. The participation of these companies in military and similar operations has called into question the application of international humanitarian law. The practice of participation of private military and security companies in hostilities is not new. However, in recent armed conflicts, the number of such precedents has increased significantly. At the same time, the nature of the work of military and security companies has changed. This prompted some experts to raise the issue of «privatization», which aggravated the war.

Key words: military, security, armed forces, armed conflicts, war, international law, humanitarian law, terrorism, terrorist ideology, political extremism.

Кыргыз Республикасы өз аймагынын чегинде, өзүнүн юрисдикциясында турган бардык адамдардын укуктары менен эркиндиктерин бардык өлкөдө коргоону камсыз кылат.

Эч ким жынысы, расасы, тили, майыштуулугу, этноско таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлары боюнча эч качан кодулоого алынышы мүмкүн эмес. Басмырлоого жол берген адамдар мыйзамга ылайык жоопкерчиликке тартылат.

Эл аралык милдеттенмелерге ылайык ар кайсы социалдык топтор үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга багытталып, мыйзамда белгиленген атайын чаралар кодулоо деп эсептелбейт. Кыргыз Республикасынын жарандары мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей.

Кыргыз Республикасында эркектер менен аялдар бирдей укуктарга жана эркиндиктерге жана аларды ишке ашырууда бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ. [1, 4-6.]. Бул укуктук мамлекеттин негиздери болуп саналат, ошондой эле эл аралык мыйзамдар жана макулдашууларда көрсөтүлгөн.

Аскердик жана коопсуздук компаниялары аскер кызматкерлерин жана мүлкүн коргоо, куралдуу күчтөрдү окутуу жана консультациялык колдоо көрсөтүү, курал тутумдарын тейлөө, туткундарды суракка алуу, кээде согуштук аракеттерге түз катышуу менен алектенет.

Болгон учурларда, штаттар бул функцияларды башкаларга өткөрүп беришет. Аларда ишти аткарууга адис жок. Курал системаларынын техникалык параметрлеринин татаалданышы тышкы техникалык колдоого көз карандылыктын өсүшүнө алып келди.

БУУ жеке компанияларды тартуунун мыйзамдуулугу боюнча талкууга кошулган эмес. Анткени уюмдар эл аралык гуманитардык укуктун колдонулушуна тынчсызданат. Атап айтканда, БУУ жеке аскердик жана коопсуздук компанияларынын жана алардын кызматкерлеринин укуктары жана милдеттери жөнүндө чындыгында негизи бар. Ал ошондой эле жеке аскердик жана коопсуздук компанияларын жалдаган мамлекеттердин милдеттенмелери кандай экенине кызыкдар.

Компаниялардын жана алардын кызматкерлеринин позициясы ачык эмес. Куралдуу чыр-чатак учурунда ага катышкан мамлекеттик жана мамлекеттик эмес уюмдар эл аралык гуманитардык укуктун эрежелерин сактоого тийиш. Жеке компаниялар эл аралык гуманитардык укукка баш ийбеши мүмкүн. Алардын кызматкерлери, алар аткарган конкреттүү иштерге жараша, индивидуалдуу түрдө гана эрежелерге баш ийиши мүмкүн.

Жеке менчик аскердик жана коопсуздук компанияларынын кызматкерлеринин көпчүлүгү эл аралык гуманитардык укук тарабынан аныкталган жарандардын категориясына кирет. Эл аралык жана эл аралык эмес куралдуу чыр-чатактардын алкагында, алардын позициясы жана коргоо тартиби аныкталат. Төртүнчү Женева конвенциясы, 1977-жылдын кошумча протоколдорунда. Согуштук аракеттерге түздөн-түз катышса, алар эл аралык жана эл аралык эмес куралдуу чыр-чатактарда карапайым калк катары берилген чабуулдан коргоону жоготушат деп берилет.

Мамлекеттин чыр-чатак учурундагы милдеттенмелери жөнүндө сөз болгондо, кее бир маселелерди такташ керек, менчик компанияны жалдаган мамлекет, компаниянын эл аралык гуманитардык мыйзамдарын сактоосун жана анын кызматкерлери өзүнүн анын милдеттенмелерин билүүсүн камсыздашы керек деп айтууга болот.

Куралдуу чыр-чатактарга аралашкан жеке компаниялардын үстүнөн юрисдикциясы бар мамлекеттер, ошондой эле, бул компаниялардын эл аралык гуманитардык мыйзамдарды сактоосун камсыздоого милдеттүү.

Бул багытта консультациялык жетекчиликтин зарылдыгын эске алып, БУУнун Швейцария өкмөтү менен тыгыз алып барат. Жеке аскердик жана коопсуздук компанияларынын катышуусу менен өкмөттөр ортосундагы сүйлөшүүлөрдү жеңилдетүү демилгесин көтөрүшкөн. Демилге мамлекеттерге эл аралык гуманитардык жана адам укуктары боюнча мыйзамдарды урматтоого жана аткаруу боюнча өз милдеттенмелерин аткарууга жардам берүүгө тажрыйбаларын аныктоого багытталган.

Келишимдеги укук боюнча Вена конвенциясына ылайык төмөнкүлөргө токтолууга болот: бул конвенцияга катышкан мамлекеттер, эл аралык мамилелердин тарыхында келишимдердин чечүүчү ролун эске алып, келишимдердин эл аралык укуктун булагы жана мамлекеттердин ортосундагы тынчтык кызматташтыгын өнүктүрүүнүн каражаты

катары, алардын мамлекеттик жана коомдук түзүлүшүндөгү айырмачылыктарга карабастан, барган сайын өсүп бараткан маанилүүлүгүн таануу;

- Макулдук жана ак ниеттүүлүк принциптери жана пакт эрежеси кабыл алынганын белгилеп, башка эл аралык талаштар сыяктуу эле келишимдер боюнча талаштар тынчтык жолу менен жана адилеттүүлүк жана эл аралык укук принциптерине ылайык чечилиши керектигин ырастайт. Бириккен Улуттар Уюмунун элдеринин адилеттүүлүктү жана келишимдерден келип чыккан милдеттенмелерди урматтоосун эске алып иш алып баруу;

- Бириккен Улуттар Уюмунун Уставында камтылган эл аралык укуктун принциптерин эске алуу менен, Эл аралык тынчтыкты жана коопсуздукту колдоо жана бул максатта тынчтыкка коркунучтарды болтурбоо жана бөгөт коюу, тынчтыктын бузулушун болтурбоо жана жоюу үчүн натыйжалуу жамааттык чараларды көрүү, эл аралык укуктун принциптерине ылайык, тынчтыкты бузуу же жоюу, Эл аралык талаш-тартыштарды же кырдаалдарды чечүү меселесин коюу;

- Элдердин тең укуктуулугу жана өз алдынча аныктоо принциптерин урматтоонун негизинде улуттар ортосундагы достук мамилелерди өнүктүрүү, жалпы тынчтыкты бекемдөө үчүн тиешелүү чараларды көрүү;

- Эл аралык экономикалык, социалдык, маданий жана гуманитардык мүнөздөгү маселелерди чечүүдө жана расасына, жынысына, тилине жана динине карата айырмачылыгына карабастан адам укуктарын жана баары үчүн бирдей болгон эркиндиктерин сыйлоону жана өнүктүрүүнү колдоого алуу, өнүктүрүү, ошондой эле эл аралык кызматташтыкты жүзөгө ашыруу болуп эсептелет.

Бул жалпы максаттарга жетишүү үчүн улуттар аралык аракеттерди макулдашуу борбору уюштурулат. [2, 1-6.]. Мында, элдердин теңдиги жана өз алдынча тагдыры, бардык мамлекеттердин эгемен теңдиги жана көз карандысыздыгы, мамлекеттердин ички иштерине кийлигишпөө, күч менен коркутууга тыюу салуу жана ар бир адам укуктарын, эркиндиктерин жалпы урматтоо жана сактоого милдеттүү. Бул Конвенцияда ишке ашырылган келишимдер укугун кодификациялоо жана прогрессивдүү өнүктүрүү Бириккен Улуттар Уюмунун Уставда белгиленген максаттарына жетүүгө, тактап айтканда, эл аралык тынчтыкты жана коопсуздукту сактоого, достук мамилелерди өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Элдердин ортосундагы мамилелер жана алардын бири-бири

менен кызматташуусун ишке ашыруу, эл аралык адаттагы укуктун эрежелерин камтыйт Конвенциянын жоболорунда чечилбеген маселелерди башкарууну уланта турганын ырастап, төмөнкүдөй макулдашууларды атоого болот:

1. Келишимдин текстин кабыл алуу же анын аныктыгын билүү максатында, же келишимге милдеттүү болгон мамлекеттин макулдугун билдирүү үчүн, бир адам мамлекеттин өкүлү болуусу зарыл;

Тиешелүү мамлекеттердин практикасынан мамлекеттин өкүлү катары мамиле кылууну жана ишеним грамоталарын тапшырууну колго алат.

2. Алар өздөрүнүн милдеттерине ылайык өз мамлекетинин өкүлү катары өлкөнүн кызыкчылыгын коргойт:

а) мамлекет башчылары, өкмөт башчылары жана тышкы иштер министрлери - келишим түзүүгө байланышкан бардык аракеттерди аткаруу максатында иш алып барат;

б) дипломатиялык миссиялардын башчылары - жөнөтүүчү мамлекет менен алар аккредитацияланган мамлекеттин ортосундагы келишимдин текстин кабыл алуу максатын көздөйт;

в) мамлекеттер тарабынан конференцияда, уюмда же органда келишимдин текстин кабыл алуу максатында эл аралык конференцияда же эл аралык уюмда ыйгарым укуктуу өкүлдөр дайындалат [2, 33-б.].

Бардык өлкөлөрдө терроризм коомдогу майда процесстерден (улуттар аралык, мамлекеттер аралык, саясий мамилерден улан) каршылыктардан улам пайда болот.

Коомдо террорчулук менен күрөшүүдө эл аралык уюмдарда глобалдуу көйгөлөр бар. Учурда эн татаал, масштабдуу чыр-чатактын бири – терроризм.

Терроризм көп пландарда каралат:

1. Террористтик идеология (алар ар кандай саясий мамилелердин катышуучуларына таандык болушу мүмкүн: ар кандай топтор, партиялар жана мамлекет кириши мүмкүн;

2. Террористтик көрүнүштөрдү саясий зомбулукту жүзөгө ашыруу уюмдар: Талиб, ИГИЛ;

3. Террордук аракеттер же террористтик аракеттер. (Террористтик иш-аракет – бул өз ара байланышкан саясий жүйөөлүү зомбулук аракеттеринин (аракетинин) тутуму төмөнкүдөй белгиленет; өмүрүнөн ажыратуу, ден соолугуна жана мүлкүнө зыян келтирүү, ошондой эле жеке адамдардын же топтордун эркиндигин чектөө мамлекеттик

органдарды, эл аралык жана улуттук уюмдарды, жеке адамдарга террористтердин саясий кызыкчылыктарына туура келген чечимдерди кабыл алуу аракеттери.

Терроризм зомбулук спецификасына ээ болгондуктан, биринчиден, терроризмдин пайда болушун жана болушун аныктоочу шарттарды атоого болот: мамлекеттер аралык же ички карама-каршылыктардын өтө курчтугу; саясий, улуттук жана социалдык эзүүнүн системасы катары колониализм жана анын негизи; коомдогу айрым социалдык топтордун үстөмдүк абалына коркунуч туудуруусу ж.б.), экинчиден, кылмыштуулукка, терроризмге каршы күрөшүүнүн эл аралык же ички системасынын натыйжасыздыгы; калктын саясий жана укуктук маданиятынын төмөндүгү; калктын саясий жана укуктук маданиятынын төмөндүгү; зордук-зомбулук идеологиясынын мамлекеттер аралык мамилелердин начарлашы жана социалдык чыңалуунун өсүшү ж.б.) деп атоого болот.

Терроризмдин өзгөчөлүгү анын субъектилеринин конспирациялык аракеттеринин ыкмасы, алардын өтө жашыруун статусу (эгерде алар мамлекеттик органдарга таандык болсо) жана мыйзамсыз же жарым легалдуу абалы (эгерде алар мамлекеттик эмес уюмдарга таандык болсо), ошондой эле терроризм мыйзам же коомдук адеп-ахлак тарабынан айыпталган зомбулук формаларын жана ыкмаларын колдонууну камтыган саясий күрөштүн чөйрөсүнө таандык жана саясий экстремизмдин бир түрү катары мүнөздөлүшү эсептелет.

Террордук аракеттердин масштабын түшүнүү үчүн статистикага кайрылууга туура келет. Бул көйгөйгө объективдүү баа берүүгө мүмкүндүк берген бир нече булактардын бири – «Глобалдык терроризм индекси» жылдык отчетунда жарыялаган Сидней университетинин Экономика жана тынчтык институтунун изилдөөсү болуп эсептелет. Бул изилдөө төрт көрсөткүчтү изилдөөгө алган: террордук окуялардын саны, каза болгондордун саны, жабыркагандардын саны, материалдык чыгымдын деңгээли.

Индексти түзүүдө террористтик ишмердүүлүккө кыйыр түрдө байланыштуу болушу мүмкүн болгон бир катар башка факторлор талданат. Салт боюнча террордук активдүүлүгү жогору жыйырма мамлекеттин катарына Жакынкы Чыгыш жана Түндүк Африка өлкөлөрү, ошондой эле Индия менен Украина өлкөсү кирет. Институттун берген маалыматтарына ылайык, алардын индекси 10дон (Ирак) 6,32ге (Нигер) чейин. 2018-жылдагы Глобалдык терроризм индекси 2017-

жылга салыштырмалуу жалпы өлүмдүн 27% азайганын көрсөтүп турат, эң чоң төмөндөө Ирак менен Сирияда болуп, ал жерде каза болгондор 5000ден 1000ге азайган. ИГИЛдин кыскаруусу менен натыйжада Ирак менен Сирияда каза болгондордун санынын олуттуу азайган. Батыш Европада терроризм 52%га азайган, Францияда, Германияда жана Бельгияда террорчулуктан каза болгондордун саны да бир кыйла азайган. Жалпысынан алганда, Европа жыл сайын эң чоң пайыздык жакшырууга ээ болду, жалпы өлүмдүн көрсөткүчү 75% га кыскарды, натыйжаларда терроризм азайып баратканын көрсөткөнүнө карабастан, GTI ошондой эле терроризм дагы эле кээ бир региондордо кеңири жайылганы тууралуу маалыматтар айтылат:

Маселен, Азия-Тынч океан чөлкөмүндө Мьянма менен Филиппинде терроризмден каза болгондордун рекорддук саны катталган, ал тиешелүүлүгүнө жараша 211, 326 индекске барабар болгон. Статистикада 2014-жылы жалпы террордук активдүүлүк дүйнөдө азайып, кол салуулардан каза болгондордун саны азайып, активдүүлүк уюлунун акырындык менен Жакынкы Чыгыш жана Түндүк Африка өлкөлөрүнөн жылып баратканын белгилешет. Түштүк-Чыгыш Азияга террордук чабуулдардын көбү диний мүнөздө болот.

Аларды радикал исламдын идеяларына негизделген мусулман топторунун мүчөлөрү (ИГИЛ, Талибан, Аль-Шабааб жана Боко Харам) жүргүзүшөт. Бул төрт топ терроризмден 10,632 индекс өлүмдү түздү. Бул көрсөткүч 2017-жылдагы жалпы өлүмдүн 56,5%ын түзөт. Ал эми 2018-жылы “Аш-Шабаабдан” башка бардык топтордо террордук аракеттер азайган. ИГИЛ менен байланышы бар террордук чабуулдардан каза болгондордун саны 52%га азайды.

Жыйынтыктап айтканда дүйнөдө террордук иш-аракеттер кандай мүнөздө болбосун жасалып келет. Мамлекеттердин ортосундагы саясий көз караштар, экономикалык мамилелердин бекемделиши терроризмге каршы турууга негизболо алат.

Жыйынтык. Илимий макаланын жыйынтыгында жалпы дүйнө жүзүндө жана Кыргызстанда, ошентип, эл аралык укуктук системанын актуалдуу проблемаларынын бай аспекти байкалат.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жыл 05.05.
2. БУУнун Уставы I Глава: Максаттар жана принциптер.
3. Адам укуктарынын жалпы декларациясы 1948-жыл 10-декабрь.
4. Сатарбаев А.М., Ибраимова Г.З. Теория административно-правовых режимов и цели их применения на практике. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2021. - №. 6. - С. 122-124.